

YATIRIM-GELİŞME YOLU YAKLAŞIMI: TEORİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK GÖZLEMLER

Ferit KULA^(*)

Özet: Bu araştırmada "yatırım-gelişme yolu" (investment-development path) yaklaşımından faydalanılarak Türkiye'nin 1980-2002 yılları arasındaki net dolaysız yabancı sermaye yatırım pozisyonu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan analizlerde Türkiye'nin II. aşamada yer alan bir ülke olduğu belirlenmiştir. Türkiye 1980-2002 yılları arasında net yatırım alan bir ülke olmasına rağmen, özellikle 1990'lı yıllarda başlayan dolaysız yabancı sermaye yatırımı çıkışları da dikkati çekmektedir. Bu eğilim teorik olarak II. aşama ülkeleri için yapılan tespitlere uygundur.

Abstract: Inward and outward foreign direct investment of countries follow a way related to their level of economic development. This way is called "Investment-Development Path". This paper uses the investment-development path approach to analyse the net foreign direct investment position of Turkey in between 1980-2002. We find evidence that the development in net foreign direct investment position of Turkey is consistent with Stage II in the investment-development path.

I. Giriş

Yaşadığımız yüzyıla damgasını vuran en önemli ekonomik olgulardan birisi, sermayenin giderek belli şirketlerin elinde toplanması ve "çokuluslu girişimler" (multinational enterprises) olarak adlandırdığımız bu şirketlerin yatırım ve üretim faaliyetlerinin büyük değerlere ulaşmasıdır. 2000 yılında dünya genelindeki dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının toplamı bir trilyon doları aşmıştır (UNCTAD, 2001). Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının dünya ölçeğindeki dağılımında gelişmiş ülkelerin ağırlığı açık bir şekilde görülmektedir. Yani gelişmiş ülkeler hem "yatırımcı" (home) hem de ev sahibi (host) ülke olarak dolaysız yabancı sermaye yatırımları üzerinde söz sahibidirler¹. Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının dünya ekonomisindeki artan önemi ile birlikte, bu yatırımların nedenleri konusuna gösterilen ilgi de hızla artmıştır.

Geleneksel olarak dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının dünya ölçeğinde dağılımını sermayenin getirisinin belirlediği düşünülür. Ancak dünya ölçeğinde en çok dolaysız yabancı sermaye yatırımı alan ülkeler sermayenin bol olduğu yani sermayenin getirisinin düşük olduğu ülkelerdir. Ayrıca dolaysız yabancı sermaye yatırımları sermayenin transferinden çok, firmanın sahip olduğu teknoloji, marka, işletme teknikleri, nitelikli işgücü gibi "maddi veya maddi olmayan varlıkların" (tangible or intangible assets) transferini içerir (Hymer, 1960: 69). Hymer'e göre, bir firmanın başka ülke pazarlarına yatırım

^(*) Dr. Erciyes Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

yapması için, bu pazarlarda “yabancı” olmasının dezavantajlarını dengeleyebilecek bir takım firmaya özgü avantajlara sahip olması gerekir. Uluslararası pazarlar teknoloji, marka ve benzeri varlıklar açısından aksak rekabet (oligopolcü) özellikleri taşımakta ve firmalar dolaysız yabancı sermaye yatırımları yaparak bu aksaklıklardan faydalanmaktadırlar (Hymer, 1960; Caves, 1971:10).

Hymer’in dolaysız yabancı sermaye yatırımlarına bakış açısı bir çok araştırmancının da başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bunların en önemlilerinden birisi “içselleştirme yaklaşımı” (internalisation approach) dir. İçselleştirme yaklaşımına göre çokuluslu girişimler sahip oldukları maddi veya gayri maddi varlıkları diğer ülkelere lisans anlaşması, ortak girişim ve benzeri yollardan transfer etmek (pazara dahil etmek) yerine dolaysız yabancı sermaye yatırımı yaparak kendilerine bağlı bir şubeye transfer etmeyi (firma içinde içselleştirmeyi) tercih etmektedirlerⁱ.

Hymer hipotezine bağlı olarak dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaya çalışan diğer bir yaklaşım ise “bütünleştirici teori” (eclectic theory/paradigm) dir. Bütünleştirici teori, esas olarak Hymer hipotezi ve içselleştirme yaklaşımına dayanmaktadır. Dunning’e göre firmaların dolaysız yabancı sermaye yatırımı kararını verebilmesi için şu üç koşulun sağlanması gereklidir (Dunning, 1979: 275; Dunning, 1988: 2):

-Firmanın diğer ülke firmaları karşısında net bir “mülkiyet avantajına”(ownership advantage) sahip olması,

-Firmanın mülkiyet avantajını diğer ülkelere aktarmak yerine kendisinin kullanması durumunda ortaya çıkan bir“içselleştirme avantajı” (internalisation advantage) na sahip olması,

-Firmanın mülkiyet avantajlarını kendi ülkesinde kullanmak yerine başka bir ülkede kullanmasının “bölgesel avantajlar” (locational advantages) ortaya çıkarması.

Dunning uluslararası ekonomik ve politik olayların bir bütün olarak bütünleştirici teorisinin işleyiş sürecini etkilediğini ileri sürmektedir (Dunning, 1998: 47). Yani uluslararası şartlar bölgesel avantajları olduğu kadar mülkiyet ve içselleştirme avantajlarını da etkilemektedir. Ancak değişen uluslararası şartlar bütün ülkeler için aynı şekilde etki yapmayacaktır. Değişen uluslararası şartların etkileri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ayrıdır. Bunun dışında gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere oranla daha heterojen bir yapıya sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerin içinde olduğu bu heterojen yapı, uluslararası koşullardaki değişmelerin her ülke için farklı etkiler ortaya çıkarması anlamına gelmektedirⁱⁱⁱ (Narula and Dunning, 2000: 145).

Görüldüğü gibi dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını açıklayabilmek için dinamik bir süreci dikkate almak gerekir. Ancak dolaysız yabancı sermaye yatırımları ile ilgili yaklaşımların çoğu statiktir. Yani dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaya çalışan çoğu yaklaşım, zaman içinde ev sahibi ve

yatırımcı ülkede meydana gelen değişmelerin dolaysız yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkilerini ihmal etmektedirler (Dunning, 1993: 71).

Vernon'un ürün dönemleri yaklaşımı, dış ticaret ile dolaysız yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi açıklamaya dönük dinamik bir modeldir. Ancak ürün dönemleri yaklaşımı dinamik bir model olmasına rağmen gerçek hayatta karşılaşılan pek çok dolaysız yabancı sermaye yatırımı tipini açıklayamamaktadır (Dunning, 1993: 71).

Vernon (1966) ürün dönemleri hipotezi olarak adlandırılan modelinde, dönemler boyunca üretime katkıda bulunan sermaye, nitelikli ve niteliksiz işgücü gibi çeşitli üretim faktörlerinin paylarında meydana gelen değişiklikleri dikkate alarak dış ticaret ve dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını açıklamıştır. Vernon'un modelinde ortaya çıkan dolaysız yabancı sermaye yatırımları tek tip ve genellikle yabancı bir ülke pazarındaki talebi karşılamak için "pazarı kollama amaçlı dolaysız yabancı sermaye yatırımları/talep yönelimli dolaysız yabancı sermaye yatırımları" (market-seeking foreign direct investment/demand oriented foreign direct investment) veya ucuz işgücünden ve doğal kaynaklardan faydalanmak için yapılan "üretim kaynaklarını kollama amaçlı dolaysız yabancı sermaye yatırımları" (resource-seeking foreign direct investment) ile ilişkilendirilebilir. Bu iki tip dolaysız yabancı sermaye yatırımı dışında çokuluslu girişimler üretim sürecinin etkinliğini arttırmak ve daha da rasyonel hale getirmek için nitelikli işgücü ve benzeri kaynakların veya ölçek ve alan ekonomilerinin yoğun olduğu bölgelere "etkinlik sağlama amaçlı/üretimin rasyonelleştirilmesine dönük dolaysız yabancı sermaye yatırımları" (efficiency-seeking/rationalised foreign direct investment) ile sahip oldukları mülkiyet avantajlarını korumak, arttırmak ve rakiplerinin avantajlarını azaltmak için "stratejik varlıkları kollama amaçlı dolaysız yabancı sermaye yatırımları" (strategic assets-seeking foreign direct investment) da yapabilmektedirler^{iv}.

Uluslararası şartların değişmesi yanında ülkelerin ekonomik gelişme seviyeleri ve bu seviyelere bağlı olarak ekonomik yapıda meydana gelen değişmeler de ülkeye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının hacmini ve tipini etkilemesi muhtemeldir. Dünya genelinde dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının hem yatırımcı ülkeler açısından hem de ev sahibi ülkeler açısından dağılımını dikkate aldığımızda, ekonomik gelişme seviyesi ile dolaysız yabancı sermaye yatırımları arasında pozitif bir ilişkinin olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Ancak Dunning tarafından geliştirilen "yatırım-gelişme yolu" (investment-development path) yaklaşımı dışında ekonomik gelişme seviyesi ile dolaysız yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi apaçık ve dinamik bir şekilde dikkate alan başka bir yaklaşıma rastlanmamaktadır.

Yatırım-gelişme yolu yaklaşımı, ülkelerin ekonomik gelişme seviyeleri ile ülkelerin karşı karşıya olduğu dolaysız yabancı sermaye yatırımları arasında beş aşamalı bir ilişkiyi öngörmektedir. Yatırım gelişme yolu yaklaşımı bütünleştirici teorisinin dinamik bir versiyonudur (Dunning, 1981: 34). Ayrıca bütünleştirici teorisinin büyük ölçüde mikro ekonomik bir bakış açısına sahip

olmasına rağmen, yatırım-gelişme yolu makro ekonomik bir yaklaşımdır. Yatırım-gelişme yolu yaklaşımı ülkelerin gelişme seviyeleri (kişi başına GSYİH) ile kişi başına net yatırım pozisyonları⁷ (kişi başına net dış yatırım stoğu) arasında bir ilişkiyi açıklamaktadır (Dunning, 1981; Dunning, 1986). Buna göre ülkelerin ekonomik gelişme seviyeleri arttıkça ülkeye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımları artmakta ve ülke öncelikle net yatırım alan bir ülke haline gelmektedir. Aşamalar ilerleyip ülkenin ekonomik gelişme seviyesi arttıkça bu sefer ülkenin yapmış olduğu dolaysız yabancı sermaye yatırımları artmakta ve ülke net yatırımcı konumuna gelmektedir.

Bu araştırmada ilk olarak dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaya çalışan yatırım-gelişme yolu yaklaşımı tanıtılacaktır. İkinci olarak 1980-2002 yılları arasında Türkiye'nin net yatırım pozisyonundaki gelişimine ilişkin temel eğilimler ortaya konulacaktır. Bu araştırmada ulaşılan sonuçlar özellikle 1990'lı yıllarda Türkiye'nin yurt dışına yapmış olduğu dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının açıklanmasına mütevazı bir katkı sağlayabilir.

Araştırmada ilk olarak yatırım gelişme yolu ile ilgili teorik ve ampirik literatür tanıtılmış ve uygulama için teorik bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise Türkiye'ye ilişkin ampirik gözlemler ve tahminlere yer verilmiştir.

II. Yatırım-Gelişme Yolu Yaklaşımı

Yatırım-gelişme yolu kavramı Dunning tarafından ilk defa 1975 yılında ortaya atılmış ve yine Dunning (1981;1986) tarafından işlenerek sistematik bir hale getirilmiştir. Yatırım-gelişme yolu yaklaşımının birkaç önemli çıkış noktası vardır (Dunning, 2001: 180):

-Ülkelerin ekonomik gelişme süreçleri içinde, hem ülkeye yatırım yapan çokuluslu girişimlerin, hem de bu ülkeden dışarıya yatırım yapan şirketlerin avantajları (mülkiyet, bölgesel ve içselleştirme) değişmektedir.

-Mülkiyet avantajları, bölgesel avantajlar ve içselleştirme avantajlarındaki değişmelerin nedenleri ve sonuçlarını belirlemek mümkündür.

-Yabancı ve ulusal firmalar arasındaki etkileşim ülkenin yatırım-gelişme yolunu etkileyecektir.

Ülkelerin ekonomik gelişme süreçleri içinde hem yerli hem de yabancı firmaların karşı karşıya olduğu şartlar değişmektedir. Aynı zamanda hem yabancı firmalar tarafından ülkeye yapılan dolaysız yabancı sermaye yatırımları hem de yerli firmaların yabancı ülkelere yapmış oldukları yatırımlar ülke ekonomisini etkilemektedir. Yani ekonomik gelişme ile dolaysız yabancı sermaye yatırımları arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Yatırım-gelişme yolu yaklaşımı hükümetlerin ülkelerin içinde buldukları koşulları, dolayısıyla dolaysız yabancı sermaye yatırımları ve yerli firmaların mülkiyet avantajlarını etkileyebileceklerini de dikkate almaktadır. Aşağıda yatırım-gelişme yolu aşamaları ayrıntılı olarak tanıtılmıştır.

A. Birinci Aşama

Bu aşama ülkenin hem yatırım almadığı hem de yurtdışına yatırım yapmadığı sanayileşme öncesi dönemi kapsamaktadır. Çünkü sanayileşme öncesi dönemde ülkenin yeterli bölgesel avantajı yoktur. Ayrıca ulusal firmalar dışarıya yatırım yapacak mülkiyet avantajına sahip değildirler (Dunning, 2001: 181).

Birinci aşamada yer alan ülke dolaysız yabancı sermaye yatırımları için cazip bir ülke değildir. Çok az sayıda yabancı firma ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklardan faydalanmak amacıyla yatırım yapabilir. Ülke pazarı oldukça küçük, altyapı yatırımları yetersiz, işgücü niteliksiz, ticari ve hukuki şartlar oldukça zayıftır. Diğer yandan ulusal firmaların mülkiyet avantajları olmadığı için dış yatırımlar da sıfıra yakındır. Bu şartlarda firmalar için ihracat gibi işlemler daha uygun stratejilerdir.

Bu aşamada yer alan bir ülke hükümetleri ülkeye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını arttırmak için ülkenin temel altyapı (fiziki ve beşeri) problemlerini ortadan kaldıracak politikalar ile ülkenin ekonomik şartlarını değiştirecek makroekonomik politikalar uygulamalıdır (Dunning, 1993: 88). Çünkü hukuk sistemi, altyapısı ve benzeri faktörlerin tatmin edici olması ülkenin bölgesel avantajlarını artırarak dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının artmasına neden olacaktır (Dunning, 2001: 181).

B. İkinci Aşama

Hükümetlerin uygulamış olduğu politikalar bazı bölgesel avantajlar yaratmıştır. Ortaya çıkan bölgesel avantajlar dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının artmasına neden olacaktır. Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının artmasına neden olan faktörler pazarın büyümeye başlaması ve kamusal altyapı taleplerinin de içinde olduğu taşımacılık, iletişim ve inşaat gibi alanlardaki gelişmelerdir. Aynı zamanda ulusal firmaları korumaya yönelik tarife, kota ve benzeri kısıtlamaların da ortaya çıkardığı yatırımlar söz konusudur^{vi}. Temel altyapı gereksinimlerinin karşılanması durumunda, ülke emek yoğun sektörlerde dikey bütünleşmeye dönük yatırımlar almaya başlayacaktır.

Bu aşamada dışarıya yapılan dolaysız yabancı sermaye yatırımları oldukça düşük seviyelerdedir. Mülkiyet avantajlarının gelişmemiş olması nedeniyle ulusal firmalar yurt dışına büyük miktarda yatırım yapamamaktadırlar. Ancak bazı firmaların mülkiyet avantajına sahip oldukları görülebilir. Bu firmaların kazanmış olduğu mülkiyet avantajlarının özellikle düşük veya orta düzey nitelikli emek gerektiren tüketim mallarında kazandıkları üretim deneyimi sonucu elde edilmiş olması muhtemeldir. Elde edilen bu avantajlara bağlı olarak başlangıçta düşük seviyede olan dış yatırımlar artmaya başlayacaktır. II. aşamadaki ülkelerin özellikle yine kendileri gibi gelişmekte olan veya az gelişmiş ülke pazarlarını kollamak için yaptıkları dolaysız yabancı sermaye yatırımları bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gelişmiş ülkelere

yapılan stratejik varlıkları kollamaya dönük dolaysız yabancı sermaye yatırımları da gözlenebilir (Dunning, 1993; Buckley and Castro, 1998).

Ülkenin bu ilk sanayileşme aşamasında hükümetin rolü oldukça önemlidir. Dunning bu aşamada ülkenin bölgesel avantajlarının gelişmesi sonucu yurtiçi yatırım harcamaları ile ülkeye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının kombinasyonu sonucunda ülkede “yığılma ekonomileri”nin (agglomerative economies) ortaya çıkacağını ve işgücü verimliliği artacağını ileri sürmektedir (Dunning, 1993: 88). Bu değişim firmaların mülkiyet avantajları üzerinde olumlu etki yapacak ve aynı zamanda ülkenin bölgesel avantajlarını da arttıracaktır. Bu dönemi karakterize eden en önemli özellikler ülkeye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımlarındaki artış ve yurt dışına yapılan küçük miktardaki dolaysız yabancı sermaye yatırımları ile ülkenin net dolaysız yabancı sermaye yatırımı alıcısı durumuna gelmesidir.

C. Üçüncü Aşama

Firmaların artan bir şekilde mülkiyet avantajına sahip olmaları ve işgücü maliyetlerindeki artışa bağlı olarak ülkeye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının hızında bir azalma görülürken dışarıya yapılan dolaysız yabancı sermaye yatırımlarında bir artış ortaya çıkar. Buna bağlı olarak ülkeye gelen kişi başına net dolaysız yabancı sermaye yatırımları düşmeye başlar. Çünkü emek yoğun endüstriler işgücünün daha ucuz olduğu yeni ülkelere/bölgelere doğru kayar. Aynı zamanda ulusal firmaların elde etmiş oldukları mülkiyet avantajları gelişen yurtiçi pazar ve dış rekabetle baş edebilmelerine olanak sağlayacaktır. Büyüyen pazar ölçek ekonomilerinden faydalanmayı kolaylaştıracak ve bu da mülkiyet avantajlarının artmasına neden olacaktır. Bu aşamada hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelere doğru pazarı koruma amaçlı dolaysız yabancı sermaye yatırımları beklenebilir.

Mülkiyet avantajları başlangıçta ülke karakteristikleri veya hükümet politikaları ile bağlantılıdır. Ancak sonraları firmaya özgü özelliklerden (bilgi, gayri maddi varlıklar) oluşmaya başlayacaktır. Mülkiyet avantajları aynı zamanda ülkenin sahip olduğu bölgesel avantajlarını da değişime uğratacaktır. Çünkü mülkiyet avantajlarının gelişmesi ile ülkenin sahip olduğu bölgesel avantajlar büyük yurtiçi pazar, beşeri sermaye ve teknolojik kapasite gibi faktörlere kayacaktır. Bunun sonucu başlangıçta ülkeye gelen ithal ikameci dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının yerini etkinlik kollamaya dönük dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının almasına neden olacaktır.

Dunning'e göre hükümetlerin bu aşamadaki rolleri, pazar aksaklıklarını azaltmak ve yabancı firmalar ile ulusal firmalar arasında bütünleşmeyi sağlamak olmaktadır (Dunning, 1981: 41).

D. Dördüncü Aşama

Bu aşamadaki ülkeler, dışarıya yapılan dolaysız yabancı sermaye yatırımlarındaki artışın ülkeye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımlarındaki

artıştan fazla olması nedeniyle net dış yatırımcı olmuşlardır. Bu durum ulusal firmaların hem yurtiçi hem de yurtdışı pazarlarda rekabet edebilecek mülkiyet avantajlarına sahip oldukları anlamına gelecektir. Aslında bu aşamada yabancı pazarlara yatırım yapan firmalar için sahip oldukları varlıklardan kaynaklanan avantajlardan çok bu varlıkları kullanacak işlem yapabilme avantajları önemli hale gelecektir. Üretim bilgi ve sermaye yoğunudur. Bu nedenle dışarıya yapılan dolaysız yabancı sermaye yatırımları çeşitlendirilecektir. Emek yoğun endüstrilerde ulusal firmalar etkinlik kollama amacıyla düşük ücret seviyesindeki ülkelere yatırım yapmaya devam edeceklerdir. Tarife atlama amaçlı dolaysız yabancı sermaye yatırımları bütün aşamalarda için söz konusudur. Ancak IV. ve V. aşamada yenilikçi endüstrilerde yer alan firmalar üretimin rasyonelleştirilmesine ve stratejik varlıkların kollanmasına dönük yatırımlar yapmaktadırlar.

Yatırım-gelişme yolunun ilk aşamasından itibaren ortaya çıkan gelişme sonucunda, ülkenin bölgesel avantajları büyük ölçüde “yaratılmış varlıklara”(created assets) dayanmaktadır. Bu aşamadaki ülkelere gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımları daha düşük aşamada yer alan ülkelerin pazarı ve varlıkları kollamaya dönük çabaları sonucunda oluşabilir. Ancak büyük ölçüde diğer IV. aşama ülkelerinin yapmış oldukları rasyonelleştirme ve stratejik varlıkları kollamaya dönük yatırımlarına maruz kalmaktadır. Bu aşamadaki ülkelerin mülkiyet avantajlarının artarak benzeşmesi sonucunda endüstri içi üretim (intra-industry production) olgusu ortaya çıkmaktadır. Endüstri içi üretim genellikle endüstri içi ticaretin öncüsüdür. Yani çokuluslu girişimler uluslararası üretimi ve ticareti içselleştirme eğilimine girerler (Dunning and Narula, 1996: 7).

Bu aşamada hükümetin rolü değişmiştir. Hükümetler pazarın etkinliğini ve işlem maliyetlerini azaltma yönünde politikalar uygulamaktadır. Fakat daha da önemlisi hükümetler genç endüstrileri desteklemek ve giderek önemi azalan endüstrilerin ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik maliyetleri azaltmak için stratejik kararlar/politikalar uygulamaya başlamıştır.

E. Beşinci Aşama

V. aşama önde gelen gelişmiş ülkelerin içinde buldukları durumu yansıtmaktadır. 1980’li yılların ortalarından beri önde gelen sanayileşmiş ülkelerin dolaysız yabancı sermaye yatırımları stok dengeleri birbirine yakınlaşmıştır. Bu ülkeler hem ev sahibi hem de yatırımcı ülke olarak büyük miktarda dolaysız yabancı sermaye yatırımına maruz kalmaktadırlar. Ancak bu ülkelerin kişi başına net dış yatırım pozisyonları sıfıra yakın durumda seyretmektedir. Bu ülkelerdeki negatif ve pozitif net dış yatırım değerleri döviz kurları, kısa dönem iktisadi dalgalanmalara göre değişmektedir.

Önde gelen gelişmiş ülkelerin dolaysız yabancı sermaye bilançolarındaki bu yakınlaşma, bu ülkelerin ekonomik ve teknolojik olarak yakınlaşmaları yanında, IV. aşamada başlayan ve bölgesel ve mülkiyet

avantajlarındaki değişimin bir sonucudur (Dunning and Narula, 1996: 9). IV. aşamadaki ülkelerin bölgesel avantajları artan bir şekilde yaratılmış varlıklara bağlı hale gelmeye başlamış olup, aynı zamanda bu aşamadaki ülkelere ait çokuluslu girişimlerin mülkiyet avantajları varlıklara bağlı olmaktan çok o varlıkları uluslararası işlemlerde kullanma avantajlarından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak dış ticaret ve yatırım akımları çokuluslu girişimlerin içinde yönlendirilmektedir. V. aşamada yer alan ülkelerin dolaysız yabancı sermaye yatırımları ülkeler arasındaki farklılıklardan çok çokuluslu girişimlerin kendi stratejilerine ve diğer ülkelerdeki (IV. ve V. aşamadaki) çokuluslu girişimlerin stratejilerine bağlıdır. Bu çokuluslu girişimler başka ülkelere yatırım yaparak yatırım gelişme yolunun önceki aşamalarında başlamış oldukları uluslararası üretim ağlarını rasyonelleştirmeye devam etmektedirler. V. aşamadaki ülkelerin çokuluslu girişimleri bir yandan doğal kaynak ve ucuz işgücüne sahip ülkelere dolaysız yabancı sermaye yatırımı yapmaya devam ederken, diğer yandan da düşük aşamalarındaki ülkelere pazarı kollama ve stratejik varlıkları kollamaya dönük dolaysız yabancı sermaye yatırımları almaktadırlar.

Bu aşamadaki ülkelerin aynı aşamadaki ülkelere karşı herhangi bir avantajlarının olmadığı görülmektedir. Çokuluslu girişimler hem yatırımcı hem de ev sahibi ülkenin bölgesel avantajlarından bağımsızdırlar. Aynı zamanda uluslararası üretimin ve ticaretin temel yönlendirilmesinde temel güç durumundadırlar. Bu ülkelerdeki çokuluslu girişimler için yatırımcı ülke kavramı anlamını yitirmektedir. Dunning ve Narula bu durumu çokuluslu girişimlerin kendi içlerinde birer “küçük pazar” haline gelmeleri olarak nitelendirmektedir (Dunning and Narula, 1996: 8). Yani çokuluslu girişimler birer “uluslararası şirket” (Transnational Corporation) halini almışlardır.

Hükümetler ekonominin yeniden yapılandırılması için yine önemli bir role sahiptirler. Hükümetler dünya ekonomisinin yönlendirilmesinde bir yandan çokuluslu girişimlerin rolünü, öte yandan da diğer ülke hükümetlerinin almış oldukları kararları da dikkate almak zorundadırlar. Politika uygulamaları açısından hükümetler arasındaki bu karşılıklı etkileşim, hükümetleri bazı tarafların daha güçlü olduğu oligopolcü bir yapının tarafları konumuna getirmektedir.

III. Ampirik Analizler ve Teorik Yatırım-Gelişme Yolu Eğrisi

Yatırım gelişme yolu aşamaları ile ilgili olarak buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamaları toparladığımız da, her bir aşamayı birbirinden ayıran çok sayıda farklı özelliğin olduğu görülmektedir. Ancak yapılan ampirik çalışmalarda genellikle yatırım-gelişme yolu aşamalarının birbirinden farkını belirleyen tek özellik olarak kişi başına gayri safi yurt içi hasıla kullanılmıştır^{vii}. Dunning yatırım-gelişme yolunun 1 numaralı denklemde görüldüğü gibi “ikinci derece” (quadratic) bir eşitlik yardımıyla belirlenebileceği üzerinde durmuştur (Dunning, 1981).

$$KBNYS = \beta_0 + \beta_1 KBGSYİH + \beta_2 KBGSYİH^2 \quad (1)$$

1 numaralı denklemden de hemen anlaşılacağı gibi, bu ilişki; ülkelerin kişi başına net yatırım pozisyonlarının (KBNYS) kişi başına gayrisafi yurt içi hasılaya (KBGSYİH) bağlı olarak "U" gibi bir eğri çizeceğini göstermektedir.

Dunning ve Narula farklı ülkeler için yaptıkları ampirik analizlerde ikinci derece ilişkiyi doğrulayan sonuçlara ulaşmışlardır (Dunning and Narula, 1996). Bunun dışında çeşitli araştırmacılar Tayvan ve Kore (Dunning, Van Hoesel and Narula, 1997), Kanada (Twomay, 2000), İrlanda (Görg, 2000; Barry, Görg and McDowell, 2002), Tayland (Bende-Nabende and Slater, 2000) örneklerinde kişi başına net yatırım pozisyonları ile kişi başına gayri safi yurt içi hasıla arasında ikinci derece ilişkiyi ampirik olarak da doğrulamıştır.

İkinci derece eşitlikler dışında ülkenin yatırım-gelişme yolundaki pozisyonuna paralel olarak farklı tahminler de yapılmıştır. Örneğin Buckley ve Castro, 2 numaralı denklemdeki gibi bir polinomun Portekiz'in I-IV. aşamalar arasındaki yatırım gelişme yolunu açıklayan en uygun eşitlik olduğunu göstermişlerdir (Buckley and Castro, 1998).

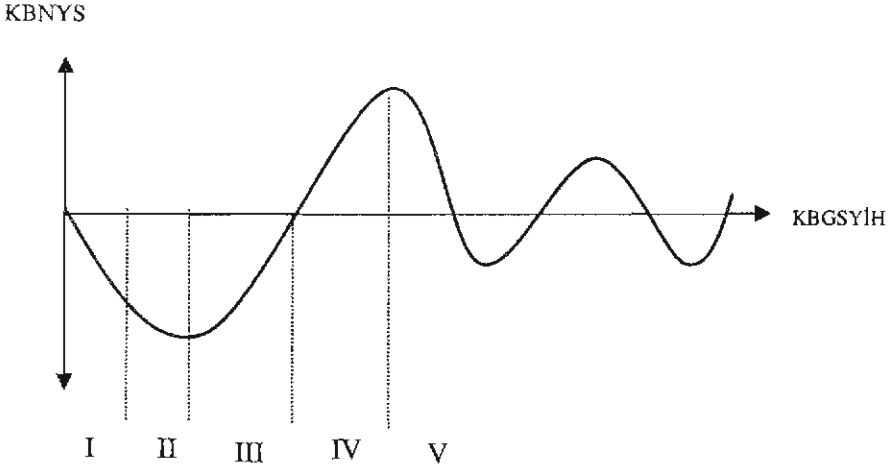
$$KBNYS = \beta_0 + \beta_1 KBGSYİH^3 + \beta_2 KBGSYİH^5 \quad (2)$$

Bellak ise Avusturya için yaptığı tahminlerde 3 numaralı denklem görüldüğü gibi dördüncü dereceden bir polinom kullanmıştır (Bellak, 2001).

$$KBNYS = \beta_0 + \beta_1 KBGSYİH + \beta_2 KBGSYİH^2 + \beta_3 KBGSYİH^3 + \beta_4 KBGSYİH^4 \quad (3)$$

Durán ve Ubeda ise seksen beş ülkeyi kapsayan analizlerinde faktör analizi ve kümeleme analizi ile ülkeleri farklı aşamalara göre gruplandırmışlardır (Durán and Ubeda, 2001).

Aşağıda bütün aşamaları içeren teorik bir yatırım-gelişme yolu eğrisi çizilmiştir^{viii}. Grafik 1'de yatay eksen kişi başına gayri safi yurt içi hasılayı, dikey eksen ise ülkenin kişi başına net dolaysız yabancı sermaye yatırım pozisyonunu göstermektedir. Grafikte ülkelerin bulunabilecekleri beş aşama ayrıca belirtilmiştir.

Grafik 1: *Teorik Yatırım-Gelişme Yolu Eğrisi*

Kaynak: (Dunning, 1981; Dunning and Narula, 1996; Dunning, 2001; Bellak, 2001)'den faydalanarak oluşturulmuştur.

Grafikte de görüldüğü gibi başlangıçta yurt içi pazarı oldukça küçük olan ülke dolaysız yabancı sermaye yatırımları için cazip değildir. Ekonomik gelişme seviyesinin ilk aşamalarında olan ülkenin net yatırım pozisyonu sıfır veya sıfıra yakın bir yerde seyretmektedir. Ancak ülkenin doğal kaynaklarına bağlı olarak ülkeye bir miktar dolaysız yabancı sermaye yatırımı girebileceğinden yatırım gelişme yolu eğrisi negatif değerlerde olabilir. Bu aşamada ülkenin dışarıya yaptığı dolaysız yabancı sermaye yatırımları sıfır veya sıfıra yakındır.

Ülkenin yurt içi pazarının gelişmesi (kişi başına gayri safi yurt içi hasılanın artması) ile birlikte ülkeye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımları hızlı bir biçimde artmaya başlayacaktır. Bu sayede II. aşamaya geçen ülke az da olsa dışarıya dolaysız yabancı sermaye yatırımı yapabilir. Ancak ülkeye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının ülkeden çıkandan oldukça fazla olması ülkenin yatırım gelişme yolu eğrisinin hızlı bir biçimde negatif değerler alması sonucunu doğuracaktır. II. aşamadaki ülkeler III. aşamaya yaklaştıkça dışarıya yaptıkları dolaysız yabancı sermaye yatırımları da artmaktadır.

Ekonomik gelişme ile birlikte III. aşamaya geçen ülkeye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının hızı yavaşlamaya başlar. Buna karşılık ülkenin yabancı ülkelere yapmış olduğu dolaysız yabancı sermaye yatırımları ise yükselmektedir. Bunun sonucunda ülkenin yatırım-gelişme yolu eğrisi sıfıra doğru yükselmeye başlar. Ancak III. aşamadaki ülke hala net yatırım alan ülke pozisyonundadır.

IV. aşamanın en önemli özelliği, bu aşamadaki ülkelerin yatırım-gelişme yolu eğrilerinin pozitif değerler almasıdır. Ancak yatırım-gelişme yolu eğrisinin pozitif değerler almasının sebebi ülkenin yatırım almaması değildir. Ülke büyük miktarda dolaysız yabancı sermaye yatırımı almaktadır. Ancak ülkenin dışarıya yapmış olduğu dolaysız yabancı sermaye yatırımları daha büyük değerlere ulaşması ülkeyi net yatırımcı konumuna getirmiştir.

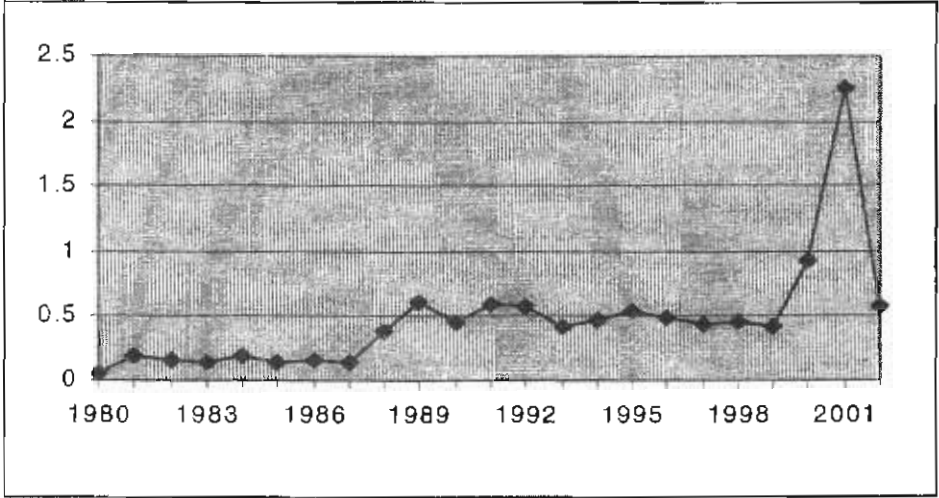
V. aşamada ülkelerin yatırım-gelişme yolu eğrileri sıfıra yakın değerlerde pozitif ve negatif değerler olarak dalgalanmalar gösterir. Gelişmiş ülkelerin yer aldığı bu aşamada dalgalanmaların sebebi ülke ekonomilerinin göstermiş olduğu kısa dönemli ekonomik dalgalanmalara benzemektedir.

IV. Türk Ekonomisinde Dolaysız Yabancı Sermaye Hareketleri

Kamu hizmeti niteliği taşıyan alanlarda yapılan millileştirmeler hariç tutulursa, Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermayeye karşı olumsuz veya teşvik edici net bir tutum gözlemlenmemektedir (Alpar, 1980: 162). 1954 yılında yürürlüğe giren 6224 sayılı özel yabancı sermayeyi teşvik yasası ile birlikte Türkiye’de yatırım yapmak isteyen çokuluslu girişimlere bir takım avantajlar sağlanmıştır. 6224 sayılı yasadan sonra 1950 yılında 5 milyon dolar olan net dolaysız yabancı sermaye yatırımı girişleri, 1960 yılında 24 milyon dolara, 1970 yılında ise 1950-80 döneminin en yüksek rakamı olan 48 milyon dolara ulaşmıştır (DPT, 1996: 35). 6224 sayılı yasa oldukça liberal bir anlayış getirmesine rağmen, 1950-1972 döneminde Türkiye’ye gelen toplam dolaysız yabancı sermaye yatırımı miktarı 129 milyon dolar gibi düşük miktarda kalmıştır (Şahin, 1975). Türkiye ekonomisi açısından-pek çok alanda olduğu gibi-dolaysız yabancı sermaye yatırımları açısından da 1980’li yıllar önemli dönüşümlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Aşağıda Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası dolaysız yabancı sermaye yatırımları açısından yaşanan gelişmeler özetlenmiştir.

A. Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımı Girişleri

Türkiye ekonomisi açısından 1980’li yıllar liberal ekonomik politikaların uygulanmaya başladığı yıllar olarak önemli dönüşümlere sahne olmuştur. Grafik 2’de de yıllar itibarıyla Türkiye’ye fiili olarak giren dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının toplam gayri safi yurt içi hasılaya oranları görülmektedir. Grafikte yatay eksen yılları dikey eksen ise Türkiye’ye yıllar itibarıyla fiili olarak giren dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının o yıl ki gayri safi yurtiçi hasılaya oranını göstermektedir.

Grafik 2: Türkiye'ye Gelen Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları, 1980-2002 (GSYİH'nin Yüzdesi Olarak)

Kaynak: Ek tabloda sunulan verilerden hesaplanmıştır.

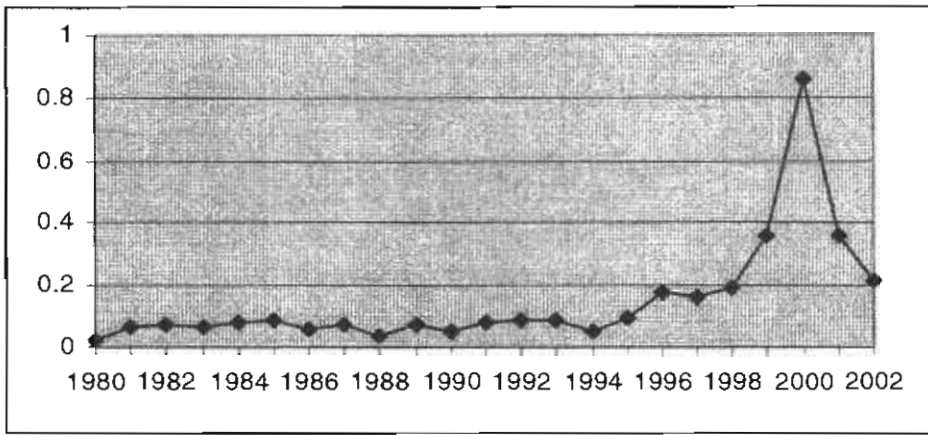
Grafikten de anlaşılacağı gibi 1980'den 2002'ye kadar Türkiye'ye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımlarında genel bir artma eğilimi görülmekle birlikte, esas artış 1986 yılından sonra yaşanmıştır. Pek çok araştırmacı bu artışın ithal ikameci sanayileşme stratejisinden dışa açık bir anlayışa geçişte uygulanan liberal dış ticaret politikalarının bir sonucu olduğunu düşünmektedir (Balasubramanyan, 1996; Coşkun, 2001; Tatoğlu and Glaister, 1996; Erdal and Tatoğlu, 2002).

Aslında Türkiye ekonomisinde liberal dış ticaret politikalarının uygulanması yönündeki süreç 24 Ocak Kararları ile başlamıştır. Askeri yönetim sebebiyle kesintiye uğrayan bu süreç 1986 sonrası yaşanan normalleşme ile birlikte devam etmiştir. Bu eğilim Grafik 2'de net bir şekilde görülmektedir. Ayrıca 1980 sonrası dönemin yalnızca dış ticaret politikaları değil, yabancı sermaye uygulamaları da dahil olmak üzere bütün ekonomi politikalarının liberalleştiği bir dönem olduğu unutulmamalıdır (Kula, 2003: 181).

Türkiye'ye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının gayri safi yurtiçi hasılaya oranındaki 1986-1990 arası yaşanan hızlı artış eğiliminin daha sora devam etmediği ve 2000 ve 2001 yılları hariç tutulursa aşağı yukarı sabit bir oranda seyrettiği görülmektedir. 2000 ve 2001 yılındaki büyük dalgalanmalar, proje bazında gerçekleşen önemli dolaysız yabancı sermaye yatırımı girişlerinden kaynaklanmaktadır^x. Ayrıca 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin yaratmış olduğu ekonomik küçülme de bu dalgalanmayı daha da belirgin hale getirmiştir.

B. Dolaysız Yabancı Sermaye Çıkışları

Türkiye'nin yurt dışına yaptığı dolaysız yabancı sermaye yatırımları hakkında istatistiksel bilgiler oldukça sınırlıdır. Hazine Müsteşarlığının düzenli olarak yayınlamış olduğu istatistiklerde sadece fiili çıkış rakamlarına yer verilmekte ve daha fazla ayrıntı yer almamaktadır. Grafik 3'de Türkiye'nin yurt dışına yapmış olduğu dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının yıllar itibariyle gelişimi gösterilmiştir. Grafikte yatay eksen yılları, dikey eksen ise dolaysız yabancı sermaye yatırımı çıkışlarının toplam gayri safi yurt içi hasılaya oranlarını göstermektedir.

Grafik 3: Türkiye'den Çıkan Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları, 1980-2002 (GSYİH'nin Yüzdesi Olarak)

Kaynak: Ek tabloda sunulan verilerden hesaplanmıştır.

Grafikte de görüldüğü gibi 1980-90 arasında seyreden dolaysız yabancı sermaye yatırımı çıkışları özellikle 1994 sonrası dönemde hızlanmıştır. 1980-94 döneminde toplam yurt dışı yatırım toplamı yaklaşık bir milyar dolar iken, 1995-2002 arasında bu rakam dört milyar doları geçmiştir. Yani Türkiye'nin 1980-2002 döneminde yurt dışına yapmış olduğu dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının toplamının %20 si 1980-1994 yılları arasında, geri kalan %80'lik bir kısmı ise 1995-2002 arasında yapılmıştır⁸.

Türkiye'den yurt dışına yapılan dolaysız yabancı sermaye yatırımı çıkışları ile ilgili olarak kamuoyunda iki argüman üzerinde ağırlıklı olarak durulmaktadır (Kula, 2003:180): Bu argümanlardan birincisi Türkiye ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmelerin Türk yatırımcıları yurt dışına "kaçırdığı" konusunda yoğunlaşmaktadır. Yurt dışı yatırımlardaki artış ile ilgili olarak üzerinde durulan ikinci argüman ise Doğu Bloku ülkelerinin dağılması ile birlikte ortaya çıkan yeni fırsatların Türk firmalarını hareketlendirdiğini ve

buna bağılı olarak yurt dışına yapılan yatırımlarda bir artış yaşandığını savunmaktadır.

1994 ile başlayan ve 2002 yılına kadar devam eden ekonomik krizler düşünüldüğünde birinci argüman akla yatkın gelmektedir. Ancak yine bu dönemde Türkiye'ye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımlarına bakıldığında önemli ölçüde azalış yaşanmamıştır. Hatta tam tersine bu dönem dolaysız yabancı sermaye yatırımı girişleri açısından rekorların yaşandığı yıllar olmuştur (Bkz.Ek Tablo). Yabancı yatırımcıların belirsiz ve riskli bir ortamdan uzak olacakları düşünüldüğünde,çıkan dolaysız yabancı sermaye yatırımlarındaki artışı krizler ile açıklamak daha da güç bir hale gelmektedir^{xi}.

İkinci argüman için daha akla yatkın dayanaklar vardır. Elimizdeki bilgilerin sınırlı olmasına rağmen Türk yatırımcıların yatırım yeri tercihlerinin eski Doğu Bloku ülkeleri ve Türk Cumhuriyetleri olduğu görülmektedir. Örneğin Azerbaycan'daki Türk dolaysız yabancı sermaye yatırımı stoğu 1,5 milyar doları geçmiştir. Kazakistan'da ise bu rakam 750 milyon doları bulmuştur^{xii} (DTM, 2003). Ancak yine de iki argüman arasında net bir seçim yapmadan uzlaştırıcı bir tutumla şu sonuca ulaşmak mümkündür: Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu şartlar Türk yatırımcıların Doğu Bloku'nun dağılmasından sonra ortaya çıkan avantajlar yararlanma eğilimlerini hızlandırmıştır.

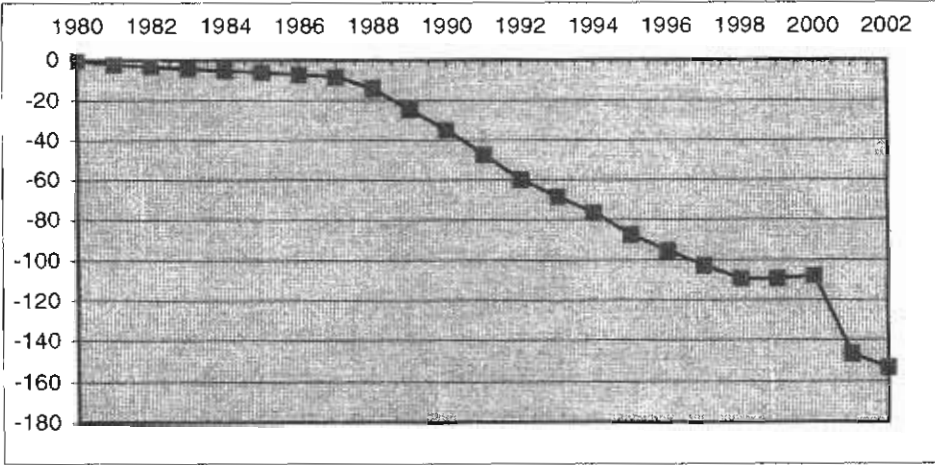
Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den çıkan dolaysız yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin gözlemlerimizi topladığımızda şu iki eğilimin ortaya çıktığı görülmektedir:

-1980 sonrası Türkiye'ye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımlarında önemli sayılabilecek artışlar yaşanmıştır. Bu eğilim 1986 sonrasında net bir şekilde izlenmektedir.

-Nedenleri konusunda tartışmalar olmakla birlikte 1990'lı yıllar ile birlikte Türkiye'de çıkan dolaysız yabancı sermaye yatırımlarında da önemli sayılabilecek artışlar yaşanmıştır. Bu eğilim 1994 sonrası net bir şekilde izlenmektedir.

C. Türkiye'nin Yatırım-Gelişme Yolu

Daha önce üzerinde durduğumuz gibi ülkelerin net dolaysız yabancı sermaye yatırımı pozisyonları ülkenin gelişmesine paralel olarak değişmektedir. Bu değişime bağılı olarak çizilebilecek bir yatırım-gelişme yolu eğrisi ile ülkenin hangi aşamada yer aldığı belirlenebilecektir. Grafik 5'de Türkiye'nin 1980-2002 dönemine ait yatırım-gelişme yolu eğrisi görülmektedir.

Grafik 5 : Türkiye'nin Yatırım Gelişme Yolu, 1980-2002
(Yıllara Göre Değişim)

Kaynak: Ekte tabloda sunulan verilerden hesaplanmıştır.

Grafikte yatay eksen yılları, dikey eksen ise Türkiye'nin net yatırım pozisyonunu göstermektedir. Grafik 5'i daha önce çizdiğimiz teorik yatırım-gelişme yolu eğrisi ile karşılaştırdığımızda Türkiye'nin tipik bir II. aşama ülkesi olduğu anlaşılmaktadır. Grafikte de görüldüğü gibi Türkiye'nin yatırım-gelişme yolu eğrisi 1986 yılına kadar sifıra yakın değerlerde seyretmiş ondan sonra artan bir şekilde negatif değerler almaya başlamıştır. Ancak bu negatif artış eğiliminin 1994 yılından sonra azaldığı görülmektedir. Bunun nedeni daha önce üzerinde durduğumuz gibi bu yıllarda hızlanan dolaysız yabancı sermaye yatırımı çıkışlarıdır.

Türkiye'nin giderek artan bir biçimde dış yatırım yapmaya başlaması yatırım-gelişme yolunun genel karakteristiklerine uygun bir eğilimdir. Çünkü Türk firmaları uzun sayılabilecek bir sanayileşme deneyimi sonunda çok üst düzeyde olmasa bile düşük veya orta düzey nitelikli emek gerektiren tüketim malları üretiminde mülkiyet avantajına sahip olmuşlardır. Elde edilen bu avantajlar sonucunda ise dış yatırımlar artmaya başlamıştır.

Grafiksel analiz yanında çeşitli modeller yardımı ile de Türkiye'nin yatırım-gelişme yolunu ortaya koyabilmek mümkündür. Tablo 1'de farklı modellere göre Türkiye'nin yatırım-gelişme yolu eşitliklerinin tahmin sonuçları görülmektedir. Modellerde KBGSYİH'nın bir bütün olarak KBNYS üzerindeki etkisi pozitif beklenmekle birlikte, katsayıların işaretleri bağımsız değişkenin kuvvetine göre pozitif ve negatif değerler alabilecektir.

Tablo 1'de ilk sütun tahmin edilen modelin matematiksel ifadesini, ikinci sütun modelin değişkenlerini, üçüncü sütun değişkenlere ilişkin tahmin değerlerini göstermektedir.

Tablo 1: *Farklı Modellere Göre Türkiye'nin Yatırım-Gelişme Yolu (1980-2002)*

Model	Değişkenler	Tahmin	R ²
$KBNYS = \beta_0 + \beta_1 KBGSYİH + \beta_2 KBGSYİH^2 + \epsilon$	Sabit	-37,61 (-0,13)	0,80
	KBGSYİH	0,17 (0,53)	
	KBGSYİH ²	-0,00 (-1,10)	
$KBNYS = \beta_0 + \beta_1 KBGSYİH^3 + \beta_2 KBGSYİH^5 + \epsilon$	Sabit	74,53 (1,85)	0,80
	KBGSYİH ³	-3,03 (-1,52)	
	KBGSYİH ⁵	1,82 (0,47)	
$KBNYS = \beta_0 + \beta_1 KBGSYİH + \beta_2 KBGSYİH^2 + \beta_3 KBGSYİH^3 + \beta_4 KBGSYİH^4$	Sabit	19434,78 (1,191)	0,87
	KBGSYİH	-50,20 (-1,28)	
	KBGSYİH ²	0,048 (1,38)	
	KBGSYİH ³	-2,03 (-1,47)	
	KBGSYİH ⁴	3,15 (1,56)	

Notlar: t istatistikleri parantez içerisinde gösterilmiştir. Bütün tahminler Eviews 4.0 paket programı yardımıyla doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Program Gauss-Newton algoritmasının modifiye edilmiş bir versiyonu olan Marquardt algoritmasını kullanmaktadır.

Tabloda da görüldüğü gibi polinomlar yardımıyla yapılan tahminler anlamlı sonuçlar vermemiştir. Grafik 5'de de görüldüğü gibi 1980-2002 döneminde Türkiye'nin yatırım-gelişme yolunun göstermiş olduğu seyir, yurt içi pazarın büyümesine paralel olarak ülkeye gelen dolaysız yabancı sermaye

yatırımlarının arttığını göstermektedir. Yani Türkiye net yatırım alan ülke konumunu devam ettirmektedir. Diğer bir ifadeyle yurt içi pazar büyüdükçe gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımları çıkan dolaysız yabancı sermaye yatırımlarından daha hızlı artmaktadır. Polinomlar yardımıyla yapılan tahminlerin anlamlı sonuçlar vermemesi temel olarak iki şekilde açıklanabilir:

-Literatürde farklı derecelerde polinomlar yardımıyla yapılan anlamlı tahminlerde örnek ülke veya ülkeler genellikle II. aşamayı geçmiş ülkelerdir. Örneğin Portekiz (Buckley and Castro, 1998), Tayvan ve Kore (Dunning, Van Hoesel and Narula, 1997), Kanada (Twomay, 2000), İrlanda (Görg, 2000; Barry, Görg and McDowell, 2002), Tayland (Bende-Nabende and Slater, 2000). Türkiye'nin henüz ikinci aşamada yer alması ve buna bağlı olarak KBNYS ile KBGSYİH arasında "U" şeklinde bir ilişkinin henüz gerçekleşmemesi nedeniyle yapılan tahminler anlamlı sonuçlar vermemiş olabilir.

-İkinci olarak ise Durán and Ubeda (2001) tarafından da belirtildiği gibi modeller yatırım-gelişme yolu yaklaşımını test etmek için uygun birer araç değil ve aynı zamanda da kullanılan değişkenler (KBNYS ve KBGSYİH) ülkelerin yatırım pozisyonlarının açıklama konusunda yetersizdir.

V. Sonuç

Dolaysız yabancı sermaye yatırımları uluslararası sermaye hareketlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Türkiye ekonomisinde dolaysız yabancı sermaye yatırımları hareketleri dışa açık ekonomi politikalarının uygulanmaya başlaması ile yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada 1980-2002 yılları arasında Türkiye'nin yatırım-gelişme yolunun belirlenmesine çalışılmıştır. Yapmış olduğumuz ekonometrik analizler anlamlı sonuçlar vermemekle birlikte, grafiksel olarak net dış yatırım pozisyonu Türkiye'nin 2002 yılı itibariyle II. aşama ülkesi durumunda olduğunu göstermektedir. Yani Türkiye'nin kişi başına gayri safi yurtiçi hasılasının artmasına bağlı olarak kişi başına düşen net dolaysız yabancı sermaye yatırımı stoğu da artmaktadır. Ancak özellikle 1990 sonrası dönemde yoğun olmak üzere Türkiye'den dolaysız yabancı sermaye yatırımı çıkışları da hızlanmıştır. Buna rağmen Türkiye'de kişi başına net dolaysız yabancı sermaye yatırımı stoğunun artması; Türkiye'nin II. aşamada yer alan bir ülke olduğu sonucunu güçlendirmektedir. Ayrıca Türkiye'nin 1980-2002 yılları arasındaki yatırım-gelişme yolu eğrisi, teorik yatırım-gelişme yolu eğrisinde II. aşama ülkenin yer aldığı konuma çok yakın bir seyir izlemektedir.

Türkiye üzerine yapmış olduğumuz analizlerin tümü kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeni ölçütüne göre yapılmış global analizlerdir. Ancak sektörel ve ülkelerarası karşılaştırmalı analizler ile aşamaları birbirinden ayıran diğer özellikler dikkate alındığında da farklı sonuçlara ulaşılabilir.

Kaynaklar

- Alpar, C. (1980), *Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Balasubramanyan, V.N. (1996), "Foreign Direct Investment in Turkey", in S. Togan and V. N. Balasubramanyan (eds.), *The Economy of Turkey since Liberalization*, Macmillan, London , pp:112-130.
- Barry, F., H. Görg and A. MacDowell (2002), "Outward FDI and the Investment Development Path of a Late-Industrialising Economy: Evidence from Ireland", Working Paper, 22 p.
- Bellak, C. (2001), "The Austrian Investment Development Path", *Transnational Corporations*, Vol. 10, No: 2, pp:107-135.
- Bende-Nabende, A. and J. R. Slater (2000), "Government Policy, Industrialisation and The Investment Development Path: The Case of Thailand", Birmingham Business School Working Paper, 40 p.
- Buckley, P. J. and F. B. Castro (1998). "The Investment Development Path: The Case of Portugal", *Transnational Corporations*, Vol. 7, No. 1, pp. 1-15.
- Buckley P. J. and M. Casson (1976), *The Future of the Multinational Enterprise*, Macmillan, London.
- Caves, R. E. (1971), "International Corporations: The Industrial Economics of Foreign Investment", *Economica*, Vol. 38, 1971, pp:1-27.
- Coşkun, R. (2001), "Determinants of Foreign Direct Investment in Turkey", *European Business Review*, Vol. 13, No. 4, pp:221-226.
- DPT (1996), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995)*, DPT Yayınları, Ankara.
- DTM(2003), İnternet Adresi: <http://www.dtm.gov.tr/ani/raporlar/ORTAASYA-BDT.htm>, Erişim Tarihi: 20.04. 2003.
- Dunning, J. H.(1979), "Explaining Changing Patterns of International Production: In Defence of the Eclectic Theory", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 4, November 1979, pp: 269-295.
- Dunning, J. H. (1981), "Explaining the International Direct Investment Position of Countries: Towards a Dynamic and Development Approach", *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 117, pp: 30-64.
- Dunning, J. H. (1986), "The Investment Development Cycle Revisited", *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 122, pp. 667-677.
- Dunning, J. H. (1988), "The Eclectic Paradigm of International Production: A Restatement and Some Possible Extensions", *Journal of International Business Studies*, Vol 19, No. 1, pp. 1-31.
- Dunning, J. H. (1993), *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Addison- Wesley, Wokingham.
- Dunning, J. H. (1995), "What's Wrong and Right with Trade Theory?", *The International Trade Journal*, Vol. 9, No. 2, pp: 153-202.

- Dunning J. H. and R. Narula (1996), "The Investment-Development Path Revisited: Some Emerging Issues", in J. H. Dunning and R. Narula (Eds.), *Foreign Direct Investment and Governments: Catalysts for Economic Restructuring*, Routledge, London, pp: 1-41.
- Dunning, J. H., R. Van Hoesel and R. Narula (1997), *Explaining The 'New' Wave of Outward FDI From Developing Countries: The Case of Taiwan and Korea*", MERIT Working Paper, 25 p.
- Dunning, J. H. (1998), "Globalization and the New Geography of Foreign Direct Investment", *Oxford Development Studies*, Vol. 26, No. 1, February 1998, pp: 47-70.
- Dunning, J. H. (2000), "The Eclectic Paradigm as an Envelope for Economic and Business Theories of MNE Activity", *International Business Review*, Vol. 9, pp: 163-190.
- Dunning, J. H., C. Kim and J. Lin (2001), "Incorporating Trade into the Investment Development Path: A Case Study of Korea and Taiwan", *Oxford Development Studies*, Vol. 29, No. 2, pp: 145-154.
- Dunning, J. H. (2001), "The Eclectic (OLI) Paradigm of International Productions: Past, Present and Future", *International Journal of the Economics of Business*, Vol. 8, No.2, pp: 173-190.
- Durán J. J. and F. Ubeda (2001), "The Investment Development Path: A New Empirical Approach and Some Theoretical Issues", *Transnational Corporations*, Vol. 10, No: 2, pp:1-35.
- Erdal, F. and E. Tatoğlu (2002), "Locational Determinants of Foreign Direct Investment in an Emerging Market Economy: Evidence from Turkey", *Multinational Business Review*, Spring , pp:21-27.
- Görg, H. (2000), "Irish Direct Investment in the US: Evidence and Further Issues", *Journal of Statistical and Social Inquiry Society of Ireland*, Vol. XXX, pp: 33-63.
- Hymer, S. H. (1960), *The International Operations of National Firms: A Study of Foreign Direct Investment*, M.I.T. Doctoral Dissertation, Cambridge, Massachusetts.
- Kula, F. (2003), *Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler: Teori ve Uygulama, (Basılmamış Doktora Tezi)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Magee, P. (1977), "Information and Multinational Corporations: An Appropriability Theory of Direct Foreign Investment", in J. N. Bhagwati (Ed.), *The New International Economic Order*, Cambridge, Massachusetts, pp:317-340.
- Markusen, J. R. (1995), "The Boundaries of Multinational Enterprises and the Theory of International Trade", *Journal of Economic Perspectives* , Vol. 9, No. 2, pp:169-189.
- Markusen, J. R. (1998), "Multinational Firms, Location and Trade", *World Economy*, Vol. 21, No. 6, pp:733-756.

- Narula, R. and J. H. Dunning (2000), "Industrial Development, Globalization and Multinational Enterprises: New Realities for Developing Countries", Oxford Development Studies, Vol. 28, No. 2, pp: 141-167.
- Şahin, M. (1975), Türkiye'de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ekonomik Yayınlar Serisi, No: 3, Ankara.
- Tatoğlu, E. and K. W. Glaister, (1996), "Trends and Patterns of Foreign Direct Investment in Turkey", European Business Review, Vol. 96, No. 6, pp:11-21.
- Twomay, M. J. (2000), "The Canadian Experience with the Investment Development Path", Working Paper, 43 p.
- UNCTAD (2001), World Investment Report 2001: Promoting Linkages, Newyork and Geneva, United Nations.
- Vernon, R. (1966), "International Investment and International Trade in the Product Cycle", The Quarterly Journal of Economics, Vol. LXXX, No. 2, pp: 190-207.
- Williamson, O. H. (1981), "The Modern Corporation: Origins, Evolution, Attributes", Journal of Economic Literature, Vol. 19, pp:1537-1568.

Notlar:

ⁱ 2000 yılı itibariyle 1.3 trilyon dolara ulaşan dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının 1 trilyon doları biraz aşan kısmı (yaklaşık %80) gelişmiş ülkelerden kaynaklanırken, bu yatırımların yaklaşık %80'lik kısmına yine gelişmiş ülkeler ev sahipliği yapmaktadırlar (UNCTAD, 2001).

ⁱⁱ Çokuluslu girişimlerin böyle bir tercih yapmasının nedeni üretim kaynaklarını kontrol etmek, pazar gücünü kullanmak, gayri maddi varlıkların transfer güçlükleri, hükümet müdahalelerinden kaçınmak gibi faktörler olabilir (Buckley and Casson, 1976: 38). Magee çokuluslu girişimlerin sahip oldukları bilginin başka firmalar tarafından kopya edilmesi korkusundan kaynaklanan "özüleştirilme sorunu" (appropriability problem) nun firma içinde içselleştirmeye neden olduğunu ileri sürmektedir (Magee, 1977: 325). Bunun dışında çokuluslu girişimin sahip olduğu bilginin firmaya özgü olması sonucu ortaya çıkan asimetrik enformasyon, çokuluslu girişimin istese bile bu bilgiyi daha önce bu bilgiden haberi olmayan bir firmaya transfer edememesine de neden olabilir (Williamson, 1981: 1542). Bilgiyi "tanımlama" (codification) problemi, bilginin bir kısmının firmada çalışan kişilerin kazanmış oldukları becerilerden oluşması ve bilginin tam olarak "kapalı" (tacit) olmasından kaynaklanmaktadır.

ⁱⁱⁱ Üretim teknolojilerinin emek yoğun olduğu dönemlerde ucuz işgücü önemli bir bölgesel avantajken, teknolojik yenilikler ile birlikte nitelikli işgücü önemini arttırmıştır. Ayrıca nitelikli işgücü işlem maliyetlerini düşüreceğinden içselleştirme avantajını da etkileyecektir. Teknolojik yenilikler yönetim açısından da kolaylıklar yaratabilir. Örneğin eskiden uzak olduğu için tercih edilmeyen fakat başka bölgesel avantajlara sahip ülke veya bölgeler haberleşme teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle

uzaktan yönetim kolaylaşacağından dolaysız yabancı sermaye yatırımı açısından cazip hale gelebilir (Kula, 2003:51).

^{iv} Vernon'un ürün dönemleri modeli dışında 1980'li yıllardan itibaren dış ticaret ile dolaysız yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi mülkiyet ve bölgesel avantajlarını da dikkate alarak açıklamaya çalışan modeller geliştirilmiştir. Dış ticaret ve dolaysız yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar sonucu ulaşılan bilgilere rağmen, bu araştırmalar ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin biçimlendirilmesinde ve ticaret kalıbına devletin yapmış olduğu etkileri, yapısal işsizlik, büyüme, asimetrik bilgi faktörleri göz ardı etmektedir (Dunning, 1995: 168). Bu araştırmalar ile ilgili literatür için bkz. Markusen (1995; 1998) veya Kula (2003).

^v Kişi başına net dış yatırım stoğu; yıllar itibariyle fiili olarak çıkan dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının kümülatif toplamından fiili olarak giren dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının kümülatif toplamının çıkarılıp ülke nüfusuna bölünmesi ile elde edilmektedir. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, kişi başına net dış yatırım stoğu; ülkeden çıkan dolaysız yabancı sermaye yatırımları stoğunun ülkeye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımları stoğundan büyük olması durumunda pozitif, aksi durumda ise negatif değerler alacaktır.

^{vi} Bu tip dolaysız yabancı sermaye yatırımlarına "tarife atlama amaçlı dolaysız yabancı sermaye yatırımları" (tariff jumping foreign direct investment) denilmektedir.

^{vii} Göreli olarak yeni çalışmalarda kişi başına gari safi yurt içi hasıla değişkeninin ülkelerin yatırım-gelişme yollarının belirlenmesi için yeterli bir gösterge olup olmadığı tartışılmaktadır (Durán and Ubeda, 2001). Bu tartışmalara bağlı olarak ülkelerin dış ticaret yapıları (Dunning, Kim and Lun, 2001) ve farklı ekonomik kalkınma göstergeleri ((Durán and Ubeda, 2001) ile tahminler yapılmaktadır.

^{viii} Teorik yatırım-gelişme yolu eğrisinin farklı tarzları için bkz. Buckley and Castro (1998).

^{ix} Proje bazındaki önemli dolaysız yabancı sermaye yatırımı girişlerinde ilk akla gelenler İŞ-TİM Telekomünikasyon Hizmetleri A.Ş. ve SASA Dupont Sabancı Polyester San. A. Ş. dir. Bu projeler genel bir artış eğiliminden çok o yıllara özel dalgalanmalar yaratmaktadır.

^x Bu rakamlar ekte tabloda sunulan verilerden yararlanarak hesaplanmıştır.

^{xi} Türkiye'ye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımlarındaki artışı gümrük birliği anlaşması veya reel döviz kuruna bağlı olarak açıklama şansı olabilir. Ancak gümrük birliği ve reel döviz kurları yabancı yatırımcılara ne kadar büyük avantajlar sunarsa sunsun risk ve belirsizlikten kaçınma davranışlarını değiştirmeyecektir.

^{xii} Eski Doğu Bloku Ülkeleri ve Türk Cumhuriyetleri'ne yapılan yatırımlar dışında önde gelen Türk firmalarının gelişmiş ülkelerde gerçekleştirmiş oldukları stratejik satın alma kararları da dikkati çekmektedir. Bu anlamda ilk akla gelen Arçelik firmasının Hollanda ve Belçika'da gerçekleştirmiş olduğu satın alma faaliyetleridir. Bu yazı hazırlanırken Beko'nun Grundig markasını satın alma girişimleri de devam etmekteydi. Ayrıca Efes Bira literatüre girecek ilk Türkiye kaynaklı çokuluslu girişim olma yolunda hızla ilerlemektedir.

Ek Tablo: Araştırmada Kullanılan Veriler

Yıllar	Gelen Yatırımlar (\$)	Çıkan Yatırımlar (\$)	KBGSYİH (\$)	Nüfus
1980	35000000	17000000	1315	44736000
1981	141000000	46000000	1348	45745000
1982	103000000	48000000	1373	46514000
1983	87000000	41000000	1412	47655000
1984	113000000	49000000	1454	49208000
1985	99000000	59000000	1472	50664000
1986	125000000	45000000	1550	51503000
1987	115000000	65000000	1662	52579000
1988	354000000	33000000	1661	53724000
1989	663000000	75000000	1630	54875000
1990	684000000	76000000	1731	56473000
1991	907000000	127000000	1705	57853000
1992	911000000	134000000	1774	58946000
1993	746000000	154000000	1882	60034000
1994	636000000	73000000	1748	61110000
1995	934000000	163000000	1844	62171000
1996	914000000	325000000	1938	63221000
1997	853000000	319000000	2064	63809000
1998	953000000	409000000	2090	64986000
1999	813000000	685000000	1950	66164000
2000	1866000000	1754000000	2042	68036000
2001	3288000000	519000000	1860	69180000
2002	1037000000	385000000	2005	70231000

Kaynaklar:- HM, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Çeşitli Sayılar.

-DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Çeşitli Sayılar.

-DİE, İstatistik Yıllığı, Çeşitli Yıllar.

Notlar: -KBGSYİH hesaplanırken 1987 yılı baz alınmıştır.

-1987 yılı ortalama dolar kuru 1\$=855 TL. dir.